

GARANTIR UN MARC ORGANIZATIU IDONI*

Joan Carles Burriel i Palamos, Isabel Carrera i Blancafort, membres de l'associació esportiva Esport-3 de Barcelona

És necessari que el programa d'activitats s'entronqui dins una realitat social i humana, i per això, cal dotar-lo dels mitjans organitzatius adequats.

Actualment, tant les institucions públiques com les privades, van incrementant l'oferta esportiva adreçada a la gent gran.

En línies generals, quan una entitat té interès a endegar aquesta mena d'activitats, cal que es preocupi per aconseguir els següents elements, els quals seran indispensables per tal de dur a terme la seva iniciativa:

a) *Recursos* que han de ser a l'abast de l'entitat per oferir una activitat organitzada:

— Instal·lacions en les quals situar l'activitat, amb unes condicions mínimes de ventilació, enllumenat, temperatura ambiental i dimensions.¹

— Personal tècnic especialitzat, coneixedor i capaç d'aplicar una programació pedagògica adaptada a les necessitats, interessos i limitacions de les persones ancieanes.²

— Material adequat a la programació.³

— Recursos financers.

b) *Destinatari*, és a dir, un grup o grups d'ancians interessats en la pràctica. Ressaltem la paraula "interessats", ja que l'experiència i diversos estudis han verificat la manca d'interès de les persones grans per la pràctica esportiva.⁴

Així, doncs, a fi que existeixi la confluència necessària entre els recursos i els destinataris, és imprescindible aconseguir la motivació inicial d'aquest sector de la població. Aquesta reflexió ens porta al tercer element, que també considerem imprescindible.

c) Davant d'aquesta inhibició palesa, l'entitat interessada a promocionar l'activitat física no ha d'esperar que la demanda es generi espontàniament, sinó que cal que actuï de forma "agressiva", per mitjà d'una bona campanya de divulgació de l'interès de l'activitat física en els mateixos centres de reunió de la tercera edat i

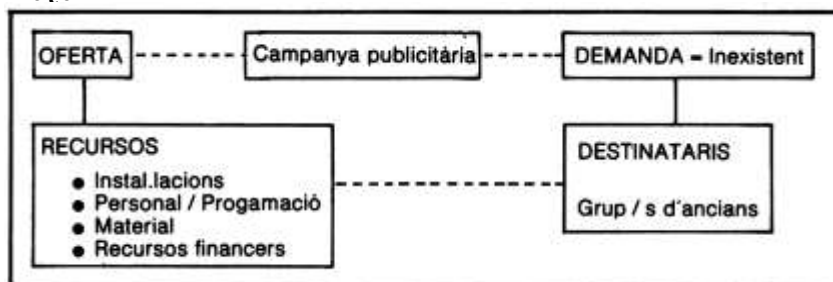
que realitzi una "venda del servei esportiu".

Per tant, el factor de campanya publicitària és també essencial per a l'èxit de l'activitat.

Garantits aquests elements, la possibilitat d'aconseguir uns bons resultats pel que fa a l'acceptació de l'activitat física, és elevada.

Amb tot, quan es tracta d'oferir activitat esportiva no aïlladament a un/s grup/s d'ancians, sinó que es pretén d'ubicar l'oferta dins del context d'una gran ciutat, amb tota la seva problemàtica social i urbana, la qüestió pren un caràcter més complexa. Els elements suara esmentats conti-

ESQUEMA

No s'ha d'esperar una demanda espontània d'activitats, és precisa una bona campanya de promoció

nuen sent vàlids, però no suficients, ja que es requereixen altres factors que ajudin a consolidar l'oferta esportiva i que potenciïn la demanda esmentada anteriorment.

Exposem tot seguit l'experiència concreta del programa desenvolupat a la ciutat de Barcelona per Esport-3 entitat esportiva finançada pels pressupostos municipals.

Els inicis de l'experiència

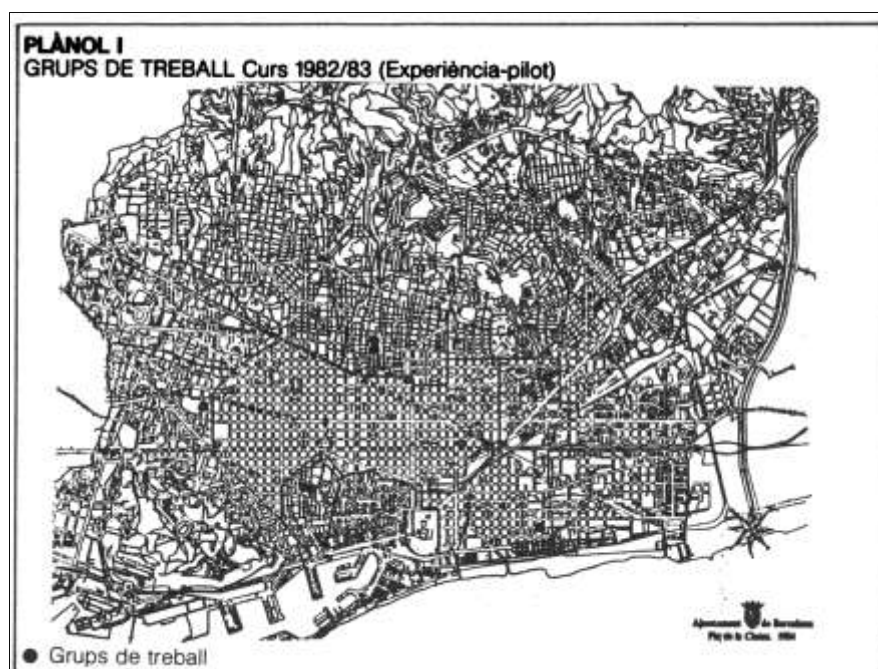
El 1982, l'Ajuntament de Barcelona inicià la seva campanya d'activitats físiques per a la tercera edat amb els elements abans esmentats, i va realitzar una experiència-pilot en diferents grups d'ancians distribuïts per tota la ciutat.

Ja de bon començament va existir la voluntat d'implicar dos departaments municipals —Esports i Serveis Socials—, que esdevingueren els promotors de la pràctica esportiva.

L'experiència reuní tots els requisits als quals al·ludíem en l'apartat anterior: Un bon equip de tècnics esportius especialitzats, amb una programació adients a les necessitats i motivacions dels ancians. Els recursos financers aportats per l'ajuntament permetien de costejar el pressupost de la campanya, inclosos el material adequat, el personal i la campanya publicitària.

Tocant a les instal·lacions, cal subratllar que un dels objectius principals de l'experiència era introduir l'activitat física en la vida quotidiana dels centres de reunió de les persones d'edat avançada.⁷ És per aquesta raó que no es va proposar, en principi, fer que els participants es desplaressin a instal·lacions esportives, sinó que es van utilitzar aquells centres de reunió que complien les mínimes condicions d'ús.

L'acció estimuladora de la demanda, concentrada en una campanya de divulgació, va consistir en la confecció d'un tríptic i d'un cartell al·lusius a l'activitat, la projecció d'un vídeo en

Font: elaboració pròpia

els distints centres acompanyat d'una xerrada informativa, i en una roda de premsa que va tenir una gran difusió. La campanya assolí l'èxit desitjat, i fins i tot va superar les possibilitats d'oferta que s'havien previst en l'experiència pilot.

El nombre total de participants va ser de 280, xifra que, tot i ser molt baixa en relació al total d'ancians de la ciutat, es convertia en un bon indicador de què es podia preveure una demanda superior en la mesura que augmentessin els recursos. **(Veure plànol 1).**

Un exemple que l'activitat començava ja a arrelar fou el fet que, en el període de temps entre la fi de l'experiència pilot i l'inici de la nova etapa, els mateixos ancians s'autoorganitzaren i continuaven mantenint els mateixos horaris de "gimnàstica" i que algun dels membres de l'equip feia les funcions de professor.

Així, doncs, la llavor estava germinant. El que era important era consolidar-la, engrandir-la i difondre-la. A

fi que se n'encarregués, el municipi va confiar la gestió i l'organització de l'activitat a Esport-3 perquè, amb el seu suport econòmic i en estreta relació amb l'estructura municipal, desenvolupés el programa previst.

Al cap de tres anys són gairebé 900 persones les que es beneficien del programa esportiu municipal a la ciutat de Barcelona, i ja es pot començar a parlar de consolidació de l'oferta. **(Veure Plànol 11).**

¿Quins han estat els factors que han contribuït a aquest refermament?

¿Quins passos es poden fer per tal d'aprofundir-lo encara més?

Aquests són els interrogants als quals intentarem donar resposta en els apartats següents.

Factors determinants de la consolidació

En rebre Esport-3 la tasca de gestionar i organitzar l'activitat es va plan-

**Per obtenir uns bons resultats
a més de comptar amb personal especialitzat,
un programa adaptat i uns objectius clars,
cal voluntat de projecció social**

**PLANOL
GRUPS DE TREBALL. Curs 1985/86**

- Grups de treball (programa municipal)
- Grups d'activitats aquàtiques (programa municipal)
- 0 Grups de treball (programa NO municipal)

Font: elaboració pròpia

tejar una estratègia d'actuació adreçada a aprofundir en la implantació de l'activitat física en el context social i urbà de Barcelona. Per això era bàsic que la filosofia de l'oferta estigués dins el marc que podríem anomenar "servei públic", i, per tant era imprescindible una comunió d'interessos entre el municipi i l'associació.

Ha estat, doncs, necessari avançar progressivament en aquest sentit, i tres anys després és possible d'avaluar els factors que han resultat més decisius en aquest procés.

Voluntat de projecció social

Un dels factors primordials ha estat la "voluntat de projecció social", definit en funció de dos objectius d'actuació que es complementen; tanmateix, per qüestions metodològiques d'anàlisi, els destriarem:

a) Obtindre un reconeixement social de l'eficàcia i el interès de l'activitat, tant des del punt de vista del practicant com de la mateixa administració pública.

b) Aconseguir estar arrelats en la xarxa social de serveis municipals de forma dinàmica i constant.

a) *Obtenció de reconeixement social*
S'ha desenvolupat tot donant una atenció preferent als següents elements:

Personal tècnic qualificat

S'ha dut a terme, durant aquests anys, una selecció del personal que desenvolupa les sessions de treball amb els ancians, basada en dos aspectes considerats imprescindibles per a garantir l'eficàcia social plantejada. D'un costat, una formació tècnica pedagògica que garantis la correcta impartició de les classes. De l'altre, es valora molt la seva capacitat de tracte humà. Cal tenir en compte que el professor és, tot sovint, l'animador, el líder i fins i tot, en algunes ocasions i per més que sembli paradògic, el tutor o potser el confessor. Haurà d'estar preparat i mentalitzat per a realitzar aquestes funcions i saber controlar el nivell i el

moment adients per assumir aquests rols sense caure en una actitud paternalista.

Formació adequada

Tota programació esportiva ha de realitzar-se tenint en compte els interessos i les característiques dels destinataris de l'activitat.

La persona d'edat avançada, en incorporar-se al programa esportiu, sol estar mancada d'un coneixement clar dels objectius que ell mateix persegueix amb l'activitat. Poden barrejar-s'hi desigs de realitzar una "pràctica rehabilitadora", una "gimnàstica com a la tele", una rememoració de "temps atlètics millors", o, simplement, la voluntat de "passar-s'ho bé" en la pràctica d'una activitat.

Igualment, és propi de l'actual generació d'ancians el fet d'estar totalment mancats d'una educació física formativa. També solen donar-s'hi certes limitacions per a l'execució d'una activitat corporal, producte d'un deteriorament biològic que s'ha produït en el transcurs dels anys.

Tots aquests factors han 'fet que, de forma majoritària, l'oferta s'orientés vers un tipus de pràctica que, pel seu nivell de complexitat, pogués ser realitzada per la major quantitat possible de persones i que, alhora, fos suficientment amena i divertida per generar una participació activa i continuada.

L'adaptació a les característiques pròpies de l'ancianitat i l'aspecte lúdic recreatiu de l'activitat juguen, doncs, un paper important en la programació pedagògica.

La recerca d'objectius de socialització forma part, també, de la programació plantejada des d'una perspectiva global de la persona.

De tots es coneguda la situació de marginació social que es produeix a la vellesa. També es reconeguda la gran possibilitat de relació social que genera la pràctica esportiva. Evidentment, l'activitat física no és pas la panacea en contra d'aquesta marginació, però sí que pot contribuir a pal·liar-la. És

per això que, en la programació anual s'han fomentat trobades entre els grups de treball de distints barris i fins i tot trobades internacionals, gràcies a la utilització de l'activitat físic recreativa com a mitjà de relació social. Amb la garantia d'aquests dos requisits, personal especialitzat amb capacitat de tracte humà i programació adequada, adaptada als interessos i a les característiques dels ancians i amb objectius prioritaris d'esbargiment i socialització, es pot esperar un elevat percentatge d'èxit pel que fa al reconeixement social de l'eficàcia i l'interès de l'activitat.

Evidentment, som conscients que estem deixant al marge els altres elements esmentats en la introducció — instal·lacions, material i recursos financers — però és una omisió voluntària, puix que no els considerem primordials en la recerca del reconeixement social. Ans al contrari, si aquest s'obté, és molt més fàcil aconseguir més recursos financers per tal de desenvolupar l'activitat. 1, pel que fa al material i a les instal·lacions, la nul·la sofisticació dels mitjans actuals ens confirma el paper secundari que hi exerceixen enfront dels dos elements analitzats.

Arrelament en la xarxa social dels serveis municipals

En l'actualitat, la xarxa d'atenció social al ciutadà barceloní és molt àmplia. Són nombrosos els serveis que s'hi ofereixen, tant des del sector privat com del públic.

L'estratègia de projecció ha consistit a connectar, informar i donar el cas, col·laborar amb totes aquelles entitats que, efectivament o de forma potencial, poden tenir una relació amb l'activitat que ens ocupa.

Un exemple: l'estructura municipal ha evolucionat en el transcurs dels darrers anys. S'hi ha produït una progressiva descentralització dels serveis i els districtes municipals hi han assolit cada vegada més competències. Els Serveis Socials han estat un dels departaments que més han agilitzat

aquest procés. Així, doncs, la tasca ha consistit a relacionar-se intrínsecament amb la dita xarxa, a fi d'aconseguir que l'oferta esportiva sigui coherent amb les necessitats de cada zona. L'altre sector municipal implicat, Esports, encara no ha creat aquesta infraestructura. En canvi, s'ha connectat amb les distintes Escoles Esportives que hi ha als Districtes, per unir esforços i regular millor els serveis.

Però la "venta d'imatge" no es limita al sector municipal, sinó que es va fent la mateixa tasca als centres dependents de la Generalitat, als centres parroquials, etcètera, alhora que es col·labora amb d'altres entitats interessades en la problemàtica de la vellesa, com la Coordinadora de Jubilats.

En resum, es tracta d'aprofitar els recursos i les xarxes existents, municipals o no, per coordinar esforços i convertir l'activitat en un autèntic servei públic. Estem d'acord amb Jesús Martínez que "una acció global i coordinada permet extreure la màxima rendibilitat dels recursos".8

Organització i estructuració internes

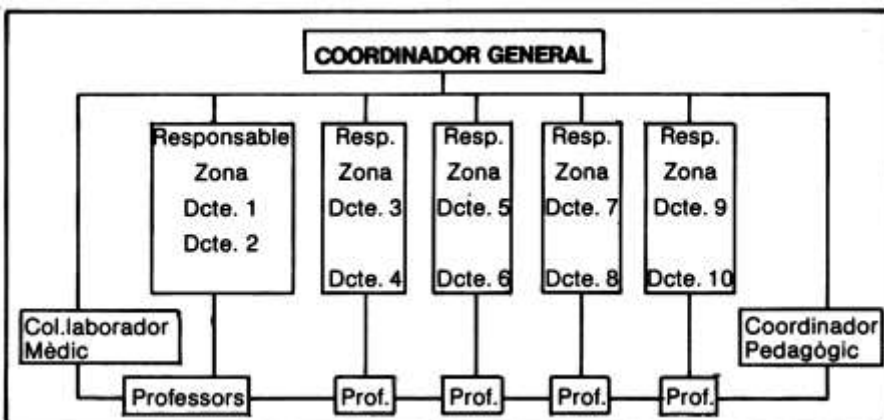
El segon factor condicionant del procés d'implantació que s'està obtenint és de tipus estructural intern.

En el temps transcorregut, s'ha intentat d'aconseguir la forma d'organització idònia per atènyer els objectius abans esmentats. La fórmula seguida per Esport-3 ha consistit a destriar clarament dos tipus de funcions:

a) Funcions de tipus organitzatiu. S'hi engloben totes aquelles tasques que van encaminades a aconseguir l'arrelament en la xarxa social abans esmentada. D'una forma efectiva s'ha imitat l'estructura organitzativa municipal que existeix a la ciutat. La qual cosa ha permès una relació més coherent amb dita estructura. Aquestes funcions són desenvolupades per una comissió organitzativa, que està formada per cinc responsables de zona, que tenen al seu càrrec la responsabilitat del desenvolupament del programa en dos districtes cadascú. Han de preocupar-se de dinamitzar al màxim l'activitat física, i alhora encarregar-se de la tasca de relació amb les estructures socials i municipals de la seva zona. Els responsables de zona estan enllaçats pel coordinador general de l'entitat, el qual és el responsable màxim del funcionament global de l'organització.

b) Funcions de tipus tècnic pedagògic. Es tracta de totes les que cerquen el bon funcionament de la programació pedagògica. Són desenvolupades

ESQUEMA II
ESTRUCTURA INTERNA D'ESPORT — 1

L'oferta s'ha orientat vers unes activitats d'un nivell de complexitat baix, a l'abast d'un gran nombre de persones, i suficientment amena i divertida

per una comissió pedagògica, formada per un coordinador pedagògic, dos col·laboradors mèdics i els professors dels distints grups de treball. La comissió pedagògica s'encarrega de traçar i supervisar les línies que ha de seguir la programació pedagògica, així com el control mèdic i les tasques d'investigació.

De forma gràfica, l'organització interna respon a l'esquema II.

Bases per a la generació de nova demanda i la planificació de l'oferta

Arribat el moment actual, per eixamplar les possibilitats d'oferta, i amb això beneficiar un major nombre possible d'ancians, cal constatar que hi ha una sèrie de necessitats que cal cobrir.

Generació d'una nova demanda en sectors no atesos

S'ha comprovat que l'augment de la demanda actual se centra únicament en aquells centres a on ja s'està realitzant l'activitat i, per contra, hi ha sectors de la ciutat que resten desatesos. Els ancians d'aquestes zones no mostren un interès palès per la pràctica esportiva. Creiem que això no és pas degut a un total desinterès per l'activitat, sinó que és conseqüència de la manca d'una informació adient que permeti generar aquesta demanda.

Amb vistes a una planificació de l'oferta, amb criteris de major distribució urbana, s'està treballant en la localització exacta, a cada districte de Barcelona, de tots aquells centres de reunió ciutadana, públics o privats, que poden ser aglutinadors de les persones de la tercera edat.

Com punts possibles de trobada s'han considerat:

a) Casals d'avis municipals; centres de reunió, específicament d'ancians. De propietat municipal.

b) Casals de la Generalitat: centres de reunió d'ancians, propietat de la Generalitat.

c) Casals de les caixes d'estalvis.

d) Altres casals; centres de reunió d'ancians, propietat d'altres entitats (Associacions de veïns, centres religiosos...)

e) Centres cívics: centres municipals als quals poden assistir persones de totes les edats per realitzar diverses activitats culturals.

f) Centres de serveis socials: centres municipals, també per a totes les edats, a on es desenvolupen programes específics de l'Àrea de Serveis Socials.

S'han localitzat igualment totes les residències a on habiten ancians, tant públiques com privades.

A partir d'aquesta localització, podrà dinamitzar-se, mitjançant una campanya de divulgació, nous grups d'activitat en zones de la ciutat desatesses. A més a més, per a un millor equilibri de l'oferta, cal tenir en compte la

distribució demogràfica dels ancians en la ciutat.

Vegem-ne un exemple:

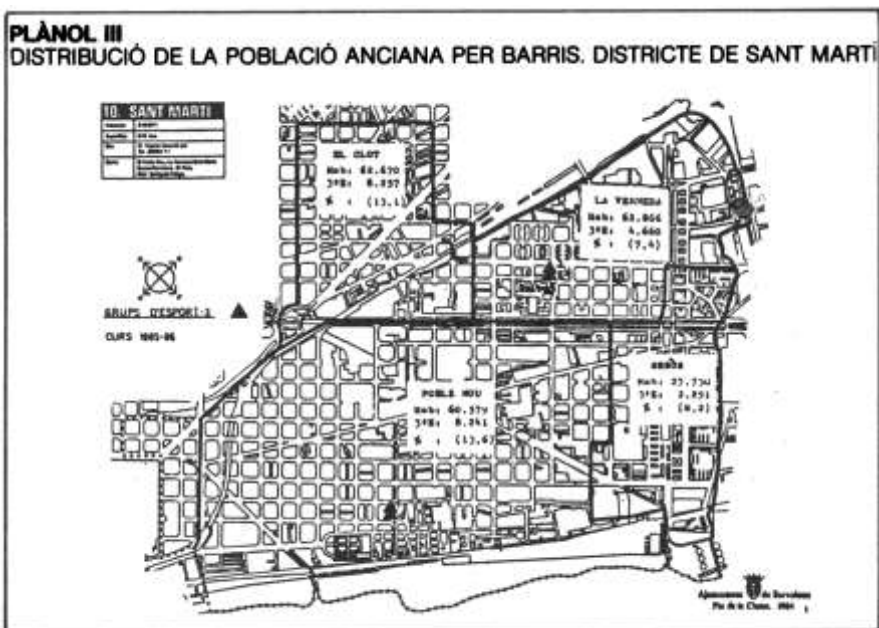
Al districte de Sant Martí hi ha quatre grups d'activitat física en funcionament. Si s'observa la distribució esmentada, veiem que actualment l'oferta està limitada i, encara, desequilibrada. (Vegeu plànol III)

S'han localitzat els centres de reunió dels ancians de la zona, a fi de pal·liar aquest desequilibri per mitjà de progressives campanyes de divulgació als centres esmentats.

En els següents plànols es pot observar la distribució dels dits centres i de les residències d'ancians, respectivament, en el districte que utilitzem com exemple.

Localització d'espais disponibles

Encara que es potenciï la voluntat de participació dels ancians, aquesta no serà possible si no es disposa d'un espai on poder desenvolupar les activitats.

En l'actualitat la filosofia inicial de realitzar l'activitat als mateixos centres de reunió de l'ancià ha de començar a modificar-se per les següents raons: d'un costat, els centres on ja es realitzen activitats estan saturats i no disposen d'horaris d'utilització. De l'altre, la gran majoria dels restants centres de reunió no tenen condicions mínimes per ubicar l'activitat.

Per subsanar aquesta situació, s'estan localitzant aquells recintes i equipaments que poden disposar d'una sala coberta amb dimensions adequades.

L'ordre de prioritat en la localització és el següent:

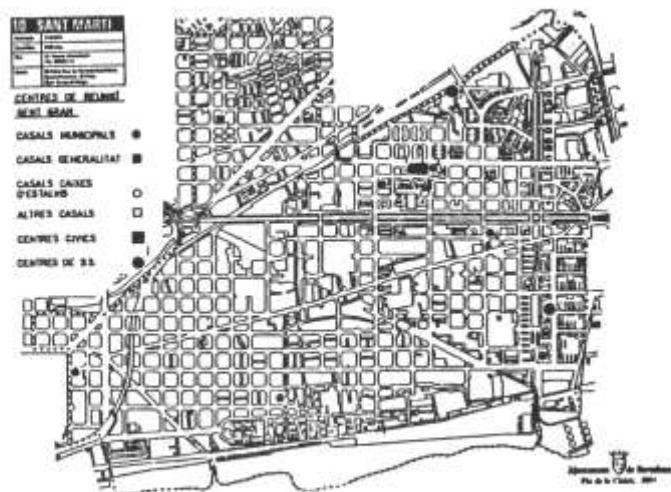
- Instal·lacions esportives cobertes.
- Centres escolars.
- Altres locals (parròquies, ateneus, locals de veïns).

Combinant el coneixement dels centres de reunió i els espais potencialment disponibles per a l'activitat es podrà orientar correctament l'oferta; amb tot, cal tenir en compte que la persona d'edat té unes possibilitats limitades de mobilitat urbana.

Continuant amb l'exemple de Sant Martí, vegeu els *plànols VI, VII i VIII*, on s'han ubicat les instal·lacions cobertes, els centres escolars i d'altres locals. En el *plànol IX* podem observar les distintes àrees d'influència que exerceixen els actuals grups de treball. En aquest últim plànol el percentatge de persones que assisteixen als grups de treball en relació amb la distància que hi ha entre el seu habitatge i el lloc a on realitzen l'activitat. Podem observar que, al barri del Poble Nou, el 84 per cent dels practicants viu a una distància inferior als 600 m del centre d'activitat. Al barri de Sant Martí, el 87 per cent resideix a una distància inferior als 450 m.

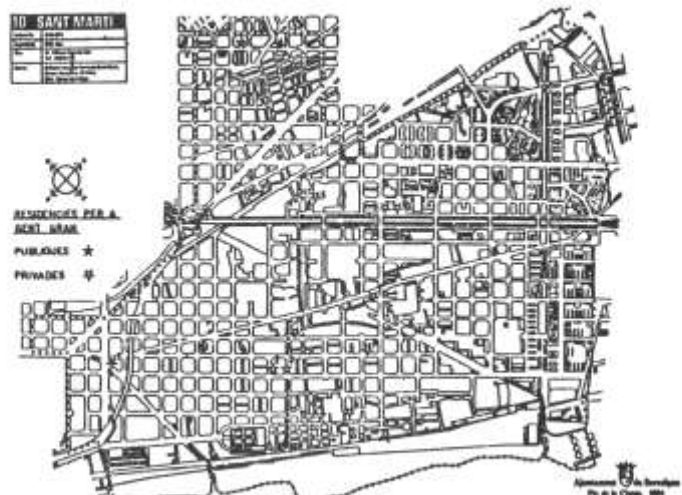
Veiem, doncs, que una planificació de nous grups podrà orientar-se tenint com a marges desitjables del seu radi d'influència una distància entre 450 i 600 m.

PLÀNOL IV CENTRES DE REUNIÓ D'ANCIANS AL DISTRICTE DE SANT MARTÍ

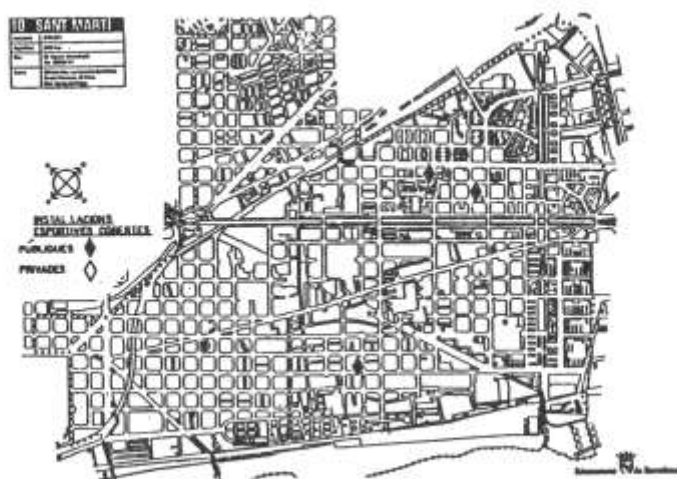
Font: Elaboració pròpia**

PLÀNOL V RESIDÈNCIES PER A ANCIANS AL DISTRICTE DE SANT MARTÍ

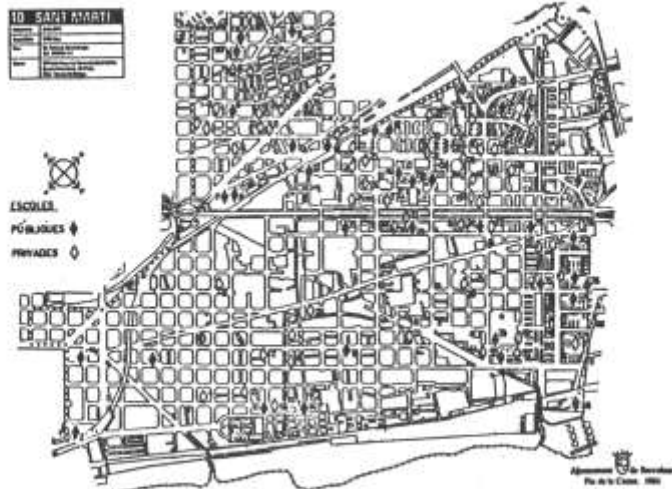
Font: Elaboració pròpia**

PLÀNOL VI
INSTALLACIONS ESPORTIVES COBERTES EN EL DISTRICTE DE SANT MARTÍ

Font: Elaboració pròpia **

PLÀNOL VII
CENTRES ESCOLARS DEL DISTRICTE DE SANT MARTÍ

Font: Elaboració pròpia **

Formació de professorat

Un altre element indispensable per eixamplar l'oferta és disposar de professorat suficient. En els moments actuals no hi ha cap centre o institució que dugui a terme de forma periòdica la tasca de formar tècnics especialitzats en l'àmbit de les activitats físiques per als ancians.

Buscar noves fórmules de finançament

Evidentment, els recursos financers són una eina cabdal per a efectuar un increment de l'oferta esportiva. Però aquesta serà migrada si tan sols són utilitzats els recursos municipals, ja que aquests tendeixen a estacionar-se. Cal aconseguir una Pluralitat de fonts de finançament que abastin l'Ajuntament, els districtes municipals, la Generalitat, les Caixes d'Estalvis i, perquè no, els mateixos destinataris. En aquest sentit cal tenir en compte que, per bé que inicialment establir una quota pot ser perjudicial, un cop que aquesta ja s'ha consolidat, considerem que no hi ha inconvenient perquè el practicant assumeixi una part de les despeses que origina, sempre que es tingui en compte que les quotes han d'adaptar-se al poder adquisitiu de l'ancià.

Conclusions

Hem reflectit la situació actual de l'oferta esportiva municipal per a les persones d'edat avançada a Barcelona, i hem assenyalat les bases per al seu posterior desenvolupament. Hem destacat, alhora, aquells factors que creiem que han contribuït a l'evolució i consolidació d'aquesta oferta.

Aquesta realitat i aquesta futura evolució han d'emmarcar-se, no obstant, en una situació molt específica, potser no extrapolable a altres realitats urbanes; i en volem fer ressaltar els aspectes més significatius.

Per un costat, cal esmentar el paper que ha jugat l'Ajuntament.

A la seva voluntat de generar una pràctica esportiva per als ancians va

**La mobilitat de la persona d'edat
és limitada i, per això,
cal un estudi ben precís
a l'hora de localitzar els espais**

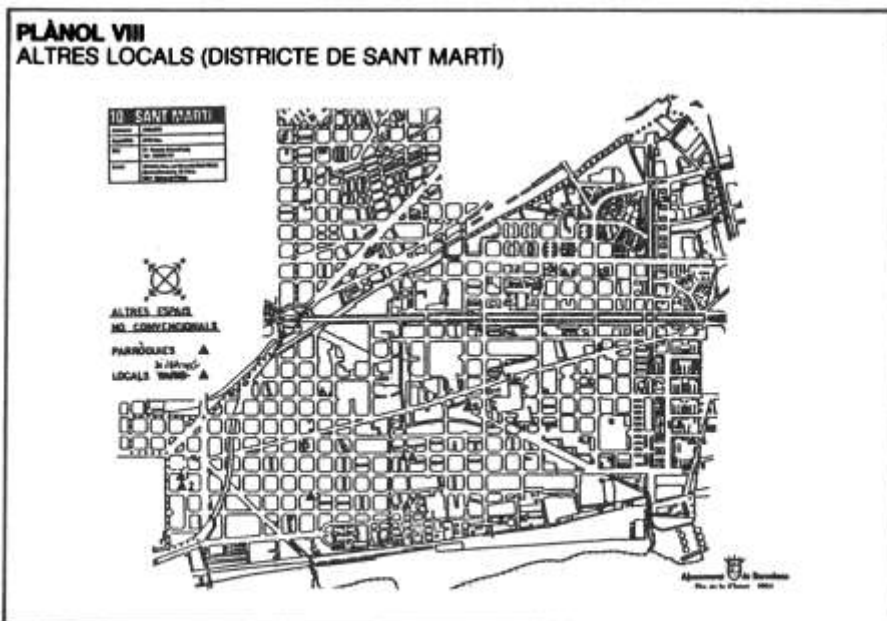
seguir el fet d'afavorir la creació d'una entitat especialitzada a la qual va ce- dir la gestió de l'activitat. A partir d'aquest moment la seva funció ha consistit a finançar, recolzar i vetllar per tal que els seus interessos programàtics estiguessin ben resolts a través d'aquesta entitat.

Mereix un esment especial la cooperació que ha existit, arran d'aquesta activitat, entre els departaments d'Esports i Serveis Socials, tot evitant qualsevol protagonisme que en pogués perjudicar el desenvolupament. Exemples d'aquest tipus caldria que fossin imitats per altres municipis per a una millor racionalització de la gestió.

Per un altre costat, l'actuació d'aquesta associació esportiva, Esport-3, s'ha caracteritzat per la seva voluntat d'en- troncament en uns objectius que podríem definir com a "servei públic". Mitjançant una organització interna que s'ha anat consolidant de forma progressiva i en relació amb l'estructura desenvolupada pel mateix municipi, basada en la divisió de la ciutat en districtes, aquesta entitat ha aconseguit paulatinament uns objectius que s'identifiquen amb els municipals. D'aquesta forma, podem afirmar que s'ha efectuat una gestió mixta de les activitats físiques, mitjançant una comunió d'interessos entre una entitat pública i una altra de privada.

Amb tot, cal subratllar que aquesta estreta relació no implica una dependència estricta del municipi. Precisa- ment, aquesta situació ha permès que un associació formada per professionals de l'educació física hagi adquirit una solidesa que actualment li permet d'eixamplar el seu camp d'actuació vers altres programes distints del municipal.

El dit nivell de consolidació ha fet possible, igualment, que cada vegada es tendeixi més cap a una professionalització del personal que treballa en l'entitat. Pensem que aquest és un punt important que cal tenir en compte perquè la tasca realitzada per

Esport-3 sigui coherent i doni els fruits desitjats. De tot allò que hem exposat se'n desprèn una darrera consideració: el futur de l'activitat és encoratjador. L'interès de les persones d'edat avançada

per la pràctica de l'activitat física és cada vegada més gran. Que aquestes possibilitats s'eixamplin dependrà d'una bona planificació, d'un equip professional que la dugui a cap i d'un reconeixement molt més ampli de la

seva necessitat per part de totes aquestes institucions públiques i privades que tinguin alguna relació amb el tema.

NOTES:

1. Per més informació, consulteu: CARRERA, Isabel.- *Manlir les aptituds Jasiues. Uq pla de treball per a la tercera edat. Apunts. Educació* núm. I, Octubre, 1985.
2. CARRERA, I. - Ibid.
3. CARRERA, I. - Ibid.
4. GARCÚ FERRANDO, M. en el seu llibre *Deporte y sociedad*, Ministerio de Cultura, Madrid, 1982. Indica que el 5% de la població espanyola més gran de 61 anys, practica algun esport. També MARTÍNEZ DEL CASTILLO, J, en *La actividad física del tiempo libre de los adultos, la familia y la tercera edad. Reflexiones en torno a su desarrollo* (Ponencia presentada a P Jomadas de estudio: El deporte en los municipios", Valladolid, junio de 1984) constata una falta d'interès de la persona anciana per la pràctica esportiva.
5. Per una informació més detallada vegeu: BURRIEL,

J-C. "Esport-3: P experiència de tres anys d'activitats físiques amb la gent gran" en Fer ciutat, revista de l'Àrea de Serveis Socials de l'Ajuntament de Barcelona, núm. 12, juliol-setembre de 1985.

6. Per a analitzar detalladament aquesta experiència, vegeu: DE FEBRER, A.; SOLER, A. i ROMON, C. "El tiempo libre en la tercera edad: propuesta de actividad física como un medio mas para la racionalización del mismo", en *CEUMT, la revista municipal*, núm. 62, maig 1983.
7. BURRIEL, J.C. Ibid.
8. MARTÍNEZ, J. Ibid.
- El present article és un extracte de la comunicació "Factores condicionantes para la implantación definitiva de una campaña municipal de deportes para las personas de edad avanzada en la ciudad de Barcelona", presentada al Congrés "L'Educació Física avui", organitzat per l'I CEFD en el marc del X Aniversari de l'INEF de Catalunya. Barcelona, 15-18/11/1986.

** Respecte a l'elaboració del plànol III ha estat elaborat

a partir de les dades obtingudes a l'Ajuntament de Barcelona. Serveis Socials: *Dades bàsiques per als Serveis Socials*, Col·lecció Serveis Socials núm. 10, Barcelona, 1985.

Els plànols IV, V, VI, VII i VIII han estat elaborats a partir de les dades obtingudes a: Àrea de Joventut i Esports de l'Ajuntament de Barcelona: *Guia de resport a Barcelona*, Publicacions Ajuntament de Barcelona, Barcelona, juny 1982; Àrea d'Ensenyament de l'Ajuntament de Barcelona: *Directori de Centres de Preescolar i Ensenyament primari*, Publicacions de l'Ajuntament de Barcelona, Barcelona, 1985; Ajuntament de Barcelona: *Guia de Serveis per a la tercera edat*, Publicacions de l'Ajuntament de Barcelona, Barcelona 1984; Caixa de Pensions per a la Vellesa i d'Estalvis: *Guia de residències, clubs i serveis per a l'ancianitat a Catalunya i les Balears*, Ed. Servei d'Informació de l'Obra Social de "La Caixa", Barcelona, juliol 1983.